

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Demograficzny obraz województwa śląskiego na tle przemian
ludnościowych w Polsce : szanse, zagrożenia, prognozy

Author: Agata Zygmunt

Citation style: Zygmunt Agata. (2009). Demograficzny obraz województwa
śląskiego na tle przemian ludnościowych w Polsce : szanse, zagrożenia,
prognozy. "Studia Socjologiczne" (2009, nr 4, s. 213-229).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja
ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach
niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci
(nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agata Zygmunt
Uniwersytet Śląski

DEMOGRAFICZNY OBRAZ WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO NA TLE PRZEMIAN LUDNOŚCIOWYCH W POLSCE – SZANSE, ZAGROŻENIA, PROGNOZY

Opracowanie stanowi analizę najważniejszych zjawisk i procesów demograficznych, odnoszących się do ruchu naturalnego i wędrownego, jakie miały miejsce w województwie śląskim, w latach 2002–2007, zaprezentowaną na tle przemian ludnościowych w Polsce. Omówione zostały zjawiska związane z tworzeniem i rozpadem rodzin, jak również z rozrodczością i umieralnością w badanej populacji. Z kolei analiza ruchu wędrownego objęła zarówno migracje wewnętrzne, jak i zewnętrzne. W kontekście zmian, jakie miały miejsce we wspomnianych obszarach, zaprezentowano struktury ludności województwa śląskiego z uwzględnieniem płci oraz wieku. W podsumowaniu zawarto długoterminowe prognozy ludnościowe związane z potencjałem demograficznym województwa śląskiego.

Główne pojęcia: kapitał demograficzny, ruch naturalny, ruch wędrowny, struktury ludności, prognozy demograficzne, starość demograficzna.

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest próba stworzenia demograficznego portretu województwa śląskiego, który uwzględniałby najważniejsze elementy kapitału demograficznego tego obszaru. Jak zauważa Marek Szczepański, ów kapitał uznawany jest za integralną część kapitału społecznego, jakim dysponują zbiorowości ludzkie i grupy społeczne (Szczepański 2002: 110). Można zatem przyjąć, że stan i struktura populacji, jak również procesy i zjawiska zachodzące w obrębie badanej społeczności (między innymi ruch naturalny, ruch wędrowny, starzenie się populacji) będą kształtowały potencjał ludzki w województwie śląskim, a co za tym idzie – będą decydowały o możliwościach rozwoju i perspektywach tego regionu Polski.

Analiza podstawowych zagadnień obejmuje perspektywę sześcioletnią, którą z jednej strony wyznacza cezura roku 2002, w którym przeprowadzany był Narodowy Spis Powszechny, z drugiej zaś – rok 2007, z którego pocho-

dzą najnowsze dane Głównego Urzędu Statystycznego. O przyjęciu takiego okresu analitycznego zdecydowały dwa względy. Po pierwsze, chodziło o stworzenie portretu demograficznego województwa śląskiego, który byłby jak najbardziej aktualny. W okresie przedspisowym powstały podobne opracowania (między innymi Frąckiewicz 2003), natomiast w ostatnich latach sytuacja demograficzna zmienia się na tyle intensywnie, że wymaga wciąż bieżących analiz. Po wtóre, przyjęcie szerszych ram czasowych oznaczałoby konieczność dokonania bardzo obszernych analiz i omówień, co byłoby zadaniem trudnym, jeśli nie niemożliwym z uwagi na redakcyjne ograniczenia rozmiarów niniejszego tekstu.

Należy mieć świadomość, iż województwo śląskie jest bardzo zróżnicowanym wewnątrznie regionem, dlatego dogłębna analiza demograficzna powinna w tym wypadku obejmować omówienie sytuacji w poszczególnych podregionach, powiatach, a nawet miastach. Ponownie jednak mając wzgląd na wymogi edytorskie, zdecydowano o zaprezentowaniu wyłącznie ogólnych zagadnień i danych odnoszących się do województwa śląskiego jako całości, przedstawiając je na tle wskaźników ogólnopolskich.

Podstawowe informacje o województwie śląskim

Województwo śląskie zajmuje obszar 1 233 351 ha¹. Obejmuje 8 podregionów: bielski, bytomski, częstochowski, gliwicki, katowicki, rybnicki, sosnowiecki i tyski (por. rysunek 1).

W jego skład wchodzi 17 powiatów: bielski, cieszyński, żywiecki, lubliński, tarnogórski, częstochowski, kłobucki, myszkowski, gliwicki, raciborski, rybnicki, wodzisławski, będziński, zawierciański, bieruńsko-lędzki, miński i pszczyński.

Spośród 65 polskich miast na prawach powiatu aż 19 powiatów grodzkich znajduje się na terenie województwa śląskiego. Są to: Bielsko-Biała, Bytom, Piekary Śląskie, Częstochowa, Gliwice, Zabrze, Chorzów, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Jastrzębie-Zdrój, Rybnik, Żory, Dąbrowa Górnicza, Jaworzno, Sosnowiec oraz Tychy. Tak duża liczba miast na prawach powiatu jest między innymi efektem nadania statusu powiatu grodzkiego dawnym stolicom województw (Częstochowa, Bielsko-Biała) oraz niektórym miastom w obrębie konurbacji górnośląskiej.

Region ten tworzy 167 gmin, 1325 miejscowości wiejskich, 1054 sołectwa.

¹ Jeśli nie podano inaczej, źródłem przytoczonej oceny liczbowej jest oficjalna publikacja Głównego Urzędu Statystycznego.

Stan populacji województwa śląskiego w roku 2007 wynosił 4.654.115 osób, co stanowi nieco ponad 12% ogółu populacji zamieszkującej terytorium Polski. Od początku analizowanego okresu maleje zarówno liczba mieszkańców naszego kraju, jak i liczba ludności województwo śląskiego. Jest to niewątpliwie związane ze zmianami, jakie zachodzą w ruchu naturalnym i ruchu migracyjnym w obrębie obydwu jednostek terytorialnych, o czym mowa będzie dalej.

Rysunek 1. Podregiony województwa śląskiego

Źródło: *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie śląskim w I półroczu 2008 r.*, opracowanie Urzędu Statystycznego w Katowicach, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/ka-tow/ASSETS_ludnosc_Ipolrocze2008.pdf, s. 5.

Województwo śląskie charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem urbanizacji. W roku 2007 spośród 4.654.115 mieszkańców tego regionu aż 3.647.193 (78,4%) zamieszkiwało miasta. Dla porównania wskaźnik ten dla Polski wyniósł 61,2%. Tak wysoka wartość wskaźnika urbanizacji w przypadku województwa śląskiego wynikać może z industrialnego charakteru tego regionu – najbardziej znaczące miejsca pracy usytuowane są w miastach. Należy jednak dodać, że liczba mieszkańców miast w województwie śląskim powoli, lecz systematycznie maleje. W roku 2002 wskaźnik urbanizacji wyniósł 79%, w 2003 – 78,9%, w 2004 – 78,8%, w 2005 – 78,6%, a w roku 2006 – 78,5%.

Tabela 1. Stan ludności oraz gęstość zaludnienia Polski i województwa śląskiego w latach 2002 – 2007 (stan na 31 XII)

wyszczególnienie		2002	2003	2004	2005	2006	2007
Stan populacji							
Polska	ogółem	38 218 531	38 190 608	38 173 835	38 157 055	38 125 479	38 116 000*
	mężczyźni	18 506 749	18 486 430	18 470 253	18 453 855	18 426 775	18 417 000*
	kobiety	19 711 782	19 704 178	19 703 582	19 703 200	19 698 704	19 699 000*
woj. śląskie	ogółem	4 731 533	4 714 982	4 700 771	4 685 775	4 669 137	4 654 115
	mężczyźni	2 289 801	2 280 441	2 272 055	2 263 806	2 253 857	2 244 944
	kobiety	2 441 732	2 434 541	2 428 716	2 421 969	2 415 280	2 409 171
Gęstość zaludnienia							
Polska		122	122	122	122	122	122
województwo śląskie		384	382	381	380	379	377

Źródło: dane GUS * dane przybliżone

Mimo systematycznego spadku liczby osób przypadających na 1 km², gęstość zaludnienia sytuuje województwo śląskie na pierwszym miejscu w Polsce. W roku 2007 liczba osób przypadająca na 1 km² w kraju wynosiła 122 (wartość ta nie zmieniła się od 2002 roku), natomiast w województwie śląskim – 377. Dla porównania, w roku 2002 wskaźnik ten wyniósł 384 osoby/km², w 2003 – 382 osoby/km², w 2004 – 381 osób/km², w 2005 – 380 osób/km², a w 2006 roku – 379 osób/km². Warto dodać, że miasta o największej gęstości zaludnienia są skoncentrowane wokół Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Miastem o największym zagęszczeniu ludności są Świętochłowice – 4097 osób/km². Warto zestawić tę wartość z najmniejszą gęstością zaludnienia, jaką odnotowuje się w województwie śląskim w powiecie częstochowskim – 88 osób/km². Tak znaczne rozbieżności jednoznacznie pokazują, że badany region jest bardzo zróżnicowany ze względu na subregiony, które są bardziej lub mniej atrakcyjne dla mieszkańców. Tam, gdzie łatwiej jest znaleźć dobrze opłacaną pracę, tam też chętniej osiedlają się ludzie, którzy liczą na lepsze warunki egzystencji.

Ruch naturalny w województwie śląskim

Analiza zmian ruchu naturalnego ludności pełni kluczową rolę w określaniu demograficznego kapitału grupy czy społeczności. Już pobieżny przegląd

wskaźników ruchu naturalnego ludności pozwala stwierdzić, że ubytek ludności w województwie śląskim jest wyższy niż przeciętny w kraju. Poszukując wyjaśnienia takiego stanu rzeczy Lucyna Frąckiewicz zauważa, że województwo śląskie w okresie minionego półwiecza było obszarem dużego napływu ludności. Region ten przyciągał możliwościami zatrudnienia, wysokimi zarobkami – jak twierdzi Autorka – nieproporcjonalnymi do posiadanych kwalifikacji oraz ofertą mieszkaniową. Istotną zmianę przyniósł okres restrukturyzacji, który ukształtował nowe zjawiska w ruchu naturalnym, które nie tylko nie będą się cofały, ale ulegną dalszemu pogłębieniu (Frąckiewicz 2003: 287). Zestawienie najważniejszych zjawisk i wskaźników ilustrujących ruch naturalny ludności w województwie śląskim prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Ruch naturalny ludności Polski i województwa śląskiego w latach 2002–2007

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007
małżeństwa na 1000 ludności						
Polska	5,0	5,1	5,0	5,4	5,9	6,5
woj. śląskie	4,8	5,0	5,0	5,4	6,0	6,4
rozwoły na 1000 ludności						
Polska	1,2	1,3	1,5	1,8	1,9	1,7
woj. śląskie	1,2	1,5	1,7	2,0	2,3	2,0
urodzenia żywe na 1000 ludności						
Polska	9,3	9,2	9,3	9,5	9,8	10,2
woj. śląskie	8,3	8,3	8,5	8,7	9,1	9,4
zgony ogółem na 1000 ludności						
Polska	9,4	9,6	9,5	9,7	9,7	9,9
woj. śląskie	9,4	9,7	9,7	9,9	9,9	10,2
zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych						
Polska	7,5	7,0	6,8	6,4	6,0	6,0
woj. śląskie	9,3	7,8	7,9	7,4	7,3	6,7
dzietność kobiet						
Polska	1,25	1,22	1,23	1,24	1,27	1,31
woj. śląskie	1,12	1,10	1,12	1,13	1,17	1,2

Źródło: dane GUS

Wskaźnik małżeńskości w województwie śląskim systematycznie wzrasta. Oznacza to, iż z roku na rok liczba zawieranych małżeństw rośnie – jest to tendencja zauważalna również w skali Polski. Liczba zawartych małżeństw

w przeliczeniu na 1000 osób w Polsce wzrosła z 5,0 w 2002 roku do 6,5 w roku 2007, podczas gdy w województwie śląskim zarówno na początku, jak i na końcu badanego okresu wskaźnik ten był nieznacznie niższy – 4,8 w roku 2002 i 6,4 w roku 2007.

Ogólną tendencję zwykłą wiąże się z wchodzeniem w okres właściwy dla zakładania rodzin u osób należących do tzw. wyżu demograficznego lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, którego apogeum przypadało na rok 1983. Z kolei nieznaczne różnice, jakie występują między województwem śląskim a Polską, można wytłumaczyć różnicami w strukturze populacji według wieku (por. tabela 5) – mieszkańcy województwa śląskiego są zbiorowością, w której obserwuje się nieco bardziej zaawansowany proces starzenia się populacji niż ma to miejsce w skali całego społeczeństwa.

Województwo śląskie charakteryzuje wyższy niż przeciętny w Polsce wskaźnik rozwodów. Liczba rozwodów w przeliczeniu na 1000 ludności od roku 2002 do 2006 systematycznie rosła – od 1,2 do 2,3, w roku 2007 zaś wskaźnik ten nieznacznie spadł – do 2,0. W skali ogólnopolskiej odnotowano w tym czasie wzrost wskaźnika rozwodów od 1,2 w 2002 roku do 1,9 w 2006 i 1,7 – w 2007 roku.

Opisane powyżej tendencje ukazują zmiany, jakie zaszły w rodzinie śląskiej, uznawanej za ostoję tradycyjnych wartości, dyktowanych przez głęboką religijność mieszkańców tego regionu. Jak zauważa Urszula Swadźba, „przełom wieków, otwarcie na świat, wpływ mediów, globalizacja i migracja przyniosły nowy sposób myślenia o małżeństwie i rodzinie” (Swadźba 2008: 23). Potwierdzają to niekorzystne wskaźniki małżeńskości, a także znaczny odsetek rozwodów. Zwłaszcza te ostatnie są zjawiskiem niezwykłym w regionie, którego społeczeństwo bardzo mocno zakorzenione jest w katolicyzmie. Można zatem stwierdzić, że na swój sposób rodzina pozostaje ważna dla mieszkańców województwa śląskiego, jednak sama definicja rodziny uległa pewnemu rozszerzeniu – być może jest tak, że rodziną jest nie tylko sakramentalny czy cywilny związek, ale też substytutem rodziny stają się związki partnerskie oraz znajomi lub przyjaciele (Zygmunt 2008: 63).

Naturalną konsekwencją niskiego współczynnika małżeńskości oraz wysokiego współczynnika rozwodów jest relatywnie niska liczba urodzeń, jaką notuje się w województwie śląskim. Rok 2003 był pod tym względem najmniej korzystny. W roku 2006 odnotowano 42,5 tys. urodzeń żywych i było to o blisko 1,7 tys. więcej niż w 2005 roku i o 3,3 tys. więcej w porównaniu do 2003 roku. Współczynnik urodzeń w analizowanym okresie wyniósł 8,3 w 2002 i 2003 roku, 8,5 w roku 2004, 8,7 w roku 2005, 9,1 w 2006 i 9,4 w 2007 roku. W każdym roku liczba urodzeń żywych przypadających na 1000 ludności w województwie śląskim była niższa niż w całym kraju – różnica ta wyniosła około 0,8 w większości przedziałów czasowych. Mimo wzrostu liczby uro-

dzeń w ostatnich latach trudno snuć optymistyczne wnioski dotyczące wzrostu populacji. Obserwowany w latach 2004–2007 wzrost liczby urodzeń może być spowodowany między innymi realizacją tzw. „urodzeń odłożonych”. Stopniowy wzrost urodzeń dzieci przez kobiety w wieku 25–29 lat był związany z przesunięciem urodzeń przez kobiety z grupy 20–24 do grupy 25–29 lat.

Kolejnym wysoce niekorzystnym wskaźnikiem ruchu naturalnego ludności, ukazującym tendencje depopulacyjne zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim jest współczynnik dzietności, który określa liczbę dzieci przypadającą w danym roku na jedną kobietę będącą w wieku rozrodczym (15–49 lat). Począwszy od roku 1989 notuje się w Polsce spadek tego współczynnika poniżej wartości zapewniającej prostą zastępowalność pokoleń (2,1–2,15). W roku 2002 współczynnik ten wyniósł w Polsce 1,25, następnie po okresie nieznacznego spadku wzrósł w roku 2006 do poziomu 1,27, a w 2007 do wartości 1,31. Dzietność w województwie śląskim w całym badanym okresie jest niższa od wartości współczynnika dzietności w kraju o co najmniej 0,1. W 2002 roku współczynnik dzietności wyniósł 1,12, a w końcu badanego okresu – 1,21.

Niskie wskaźniki związane z rozrodczością nie są fenomenem województwa śląskiego. Stanowią one, przede wszystkim, pochodną postaw wobec małżeństwa i rodziny – statystyki pokazują, że znacząca większość urodzeń to urodzenia małżeńskie, a zatem im mniejsze będzie poparcie dla instytucji małżeństwa, tym mniej będzie urodzeń. Szerzej można zjawiska te wiązać z koncepcją drugiego przejścia demograficznego Dirka van de Kaa, czyli z rewolucją w sferze życia małżeńskiego i rodzinnego. Wśród wskaźników przemian modelu rodziny oraz zasad jej tworzenia i rozwiązywania wyróżnia się między innymi spadek współczynnika dzietności ogólnej, spadek współczynnika urodzeń wyższej kolejności, spadek liczby ciąż pozamałżeńskich i małżeństw wymuszanych ciążą, opóźnianie urodzenia dziecka w małżeństwie, spadek płodności młodych kobiet, opóźnianie zawarcia związku małżeńskiego, upowszechnienie zjawiska kohabitacji oraz zwiększanie się zakresu dobrowolnej bezdzietności (Ślany 2006: 69–70). Mimo iż koncepcja wiążąca zjawiska dotyczące rozrodczości w Polsce z drugim przejściem demograficznym ma wielu oponentów (por. Okólski 2007: 58–62), to jednak wydaje się, że diagnozę tę można uznać za słuszną, gdyż zdają się ją potwierdzać procesy, jakie mają miejsce zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim.

Ruch naturalny ludności kształtuje również skala zgonów. Województwo śląskie wyróżnia się na tle Polski ponadprzeciętną liczbą zgonów przypadającą na 1000 ludności. Jedynie w roku 2002 współczynniki zgonów w tym regionie i w Polsce były jednakowe (9,4). W kolejnych latach wielkość tego współczynnika w województwie śląskim wyniosła: w 2003 roku – 9,3, w 2004

– 9,7, w 2005 i w 2006 – 9,9, zaś w 2007 – 10,2. Z kolei w Polsce współczynnik ten był w tym czasie niższy o 0,1 w roku 2003 do 0,3 w 2007 roku.

Wskaźnikiem pozwalającym ocenić kondycję zdrowotną populacji jest też współczynnik zgonów niemowląt. Podobnie jak w przypadku współczynnika zgonów, również i liczba zgonów niemowląt przypadających na 1000 urodzeń żywych jest w województwie śląskim wyższa niż w całym kraju. Mimo iż zjawisko to w województwie śląskim ma tendencję malejącą (9,3 zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych w 2002 roku do 6,7 zgonów w roku 2007), to jednak przeciętny współczynnik zgonów niemowląt w Polsce jest znacznie niższy (7,5 w 2002 roku i 6,0 w roku 2007). Dowodzi to występowania czynników, które negatywnie wpływają na stan zdrowia mieszkańców województwa śląskiego, przyczyniając się tym samym do skrócenia ich życia (szerzej czynniki te zostaną omówione w części poświęconej strukturze ludności).

Konsekwencje ruchu naturalnego znajdują odzwierciedlenie w przyroście naturalnym ludności. Zestawienie wskaźników przyrostu naturalnego ludności Polski i województwa śląskiego prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Przyrost naturalny ludności Polski i województwa śląskiego w latach 2002–2007 (na 1000 ludności)

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Polska	-0,1	-0,4	-0,2	-0,1	0,1	0,3
woj. śląskie	-1,1	-1,4	-1,2	-1,2	-0,8	-0,8

Źródło: dane GUS

Przyrost naturalny w województwie śląskim był niższy niż w całym badanym okresie, podczas gdy w Polsce od roku 2006 notuje się przyrost dodatni. Przy relatywnie niskich wartościach współczynnika przyrostu naturalnego w całej Polsce, województwo śląskie cechuje wyjątkowo niekorzystny, ujemny przyrost populacji spowodowany ruchem naturalnym. W roku 2002 współczynnik przyrostu naturalnego w regionie wyniósł -1,1, podczas gdy w Polsce -0,1. Na końcu badanego okresu, w roku 2007 jego wartość wzrosła do -0,8 w województwie śląskim i 0,3 w całym kraju.

Zmiany w ruchu wędrownym

Ruch wędrowny ludności jest obok ruchu naturalnego ważnym elementem kształtującym potencjał demograficzny populacji. W badanym okresie kierunek migracji wewnętrznych w województwie śląskim obejmował odpływ

ludności miejskiej. Jak zostało wspomniane wcześniej, odnotowano w tym czasie spadek wskaźnika urbanizacji – w roku 2007 z miast województwa śląskiego wyemigrowało 49,8 tys. osób, natomiast zameldowało się w nich 35,6 tys. osób, co daje saldo migracji na poziomie ujemnym (-14,2 tys. osób). Nie jest to tendencja charakterystyczna wyłącznie dla województwa śląskiego. W całej Polsce obserwuje się zmniejszanie liczby ludności mieszkającej w miastach. W roku 2007 saldo migracji w miastach wyniosło -47,9 tys. osób.

Przyczyn takiego stanu rzeczy poszukiwać można zapewne w rosnących cenach mieszkań, zwłaszcza w miastach – z pewnością jest to problem odczuwalny w dużych, śląskich miastach. Można też przypuszczać, że osobami, które rezygnują z zamieszkiwania w miastach powodują inne względy, np. mieszkańcy województwa śląskiego wybierają życie z dala od centrów miast, które należą do najbardziej zanieczyszczonych w Polsce; zatem czyste powietrze, wolne od smogu i innych szkodliwych substancji staje się przyczyną wyboru wsi jako atrakcyjniejszego ekologicznie miejsca zamieszkania. Ponadto ludzie coraz bardziej cenią sobie spokój oraz wolniejsze tempo życia, które to atuty przypisuje się życiu na wsi.

Istotne znaczenie dla stanu ludności mają migracje zagraniczne. Odpływ ludności (emigracja) ma bowiem dla populacji podobne znaczenie jak umieralność. Każdy fakt emigracji można porównać do zgonu, gdyż powoduje ubytek populacji o jedną osobę (Okólski 2005: 23–24). Jeśli zatem saldo migracji zagranicznych na pobyt stały jest ujemne, znaczy to, że populacja się pomniejsza, co znacząco wpływa na możliwości jej rozwoju.

Saldo migracji zagranicznych na pobyt stały w całym badanym okresie, zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim osiągało wartości ujemne, przy czym należy zauważyć, że wielkość tego wskaźnika podlegała fluktuacjom, a zatem trudno tu mówić o jednokierunkowych tendencjach (por. tabela 4). Zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim saldo migracji zagranicznych osiągnęło najniższą wartość w roku 2006 (Polska: -36,1 tys., województwo śląskie: -8,5 tys.). Okresami wzmożonej emigracji z Polski były również lata: 2002 – wyemigrowało wówczas z Polski 17,9 tys. osób (8,2 tys. z województwa śląskiego) oraz 2007 (saldo migracji z terenu kraju na poziomie -20,5 tys., z województwa śląskiego: -6,3 tys.).

Tabela 4. Saldo migracji zagranicznych ludności na pobyt stały w Polsce i w województwie śląskim w latach 2002–2007 (w tys.)

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Polska	-17,9	-13,8	-9,4	-12,9	-36,1	-20,5
woj. śląskie	-8,2	-6,5	-5,0	-5,6	-8,5	-6,3

Źródło: dane GUS

Dane zawarte w tabeli 4 wyraźnie pokazują, że mieszkańcy analizowanego regionu w latach 2002–2007 wykazywali wzmożoną tendencję do emigracji poza granice kraju. Najczęstszą jej przyczyną jest niewątpliwie praca. Fala migracji zarobkowych z Polski z początku XXI wieku dotknęła również województwo śląskie. Akces naszego kraju do struktur unijnych sprawił, że Polacy zaczęli szukać pracy za granicą, upatrując właśnie tam możliwości godziwego zarobku i relatywnie szybkiego „dorobienia się”. W przypadku Śląska należy też wspomnieć o jeszcze jednym czynniku stymulującym emigrację. Otóż sporo osób ma tu podwójne obywatelstwo (polskie i niemieckie), posiada rodzinę poza granicami kraju, dlatego też często decydują się oni, aby w jesiennym życiu przeprowadzić się za granicę, bo tam mogą liczyć na lepsze warunki życia.

Należy podkreślić, że badanie ruchu wędrownego jest zawsze obarczone dużym ryzykiem błędu, albowiem oficjalne statystyki obejmują wyłącznie osoby, które wymeldowały się z miejsca zamieszkania lub podjęły legalną pracę poza granicami państwa. Tymczasem sporo jest migrantów, którzy podejmują pracę za granicą bez zezwolenia, bez wymeldowania. Dodatkowo sprawę komplikuje zniesienie obowiązkowych zezwoleń na pracę wprowadzonych przez wiele krajów Unii Europejskiej, co czyni statystyki migracyjne bardziej szacunkami aniżeli wyliczeniami. Za wielce prawdopodobne należy uznać, że wielu mieszkańców województwa śląskiego wyjechało za granicę „nieformalnie”, a skala emigracji jest znacznie większa, niż podają oficjalne statystyki. Trzeba mieć na uwadze fakt usytuowania tego regionu Polski w niedalekiej odległości od granic państwa, a także historyczne granice Śląska. Wielu spośród mieszkańców województwa śląskiego pracuje w Niemczech lub w Holandii, dojeżdżając do swych rodzin w weekendy. Jest to rodzaj swoistych migracji wahadłowych, których skala jest trudna do oszacowania.

Stan i struktura ludności województwa śląskiego

Struktura ludności według płci i wieku stanowi pochodną ruchu naturalnego oraz ruchu wędrownego. Stan obydwu populacji (Polski i województwa śląskiego) stale maleje – tendencję tę pokazują dane zawarte w tabeli 1. Wpływ na taki stan rzeczy ma niski przyrost naturalny, jak również saldo ruchów wędrownych. Zestawienie bilansu ruchu naturalnego oraz salda migracji pozwala na określenie przyrostu rzeczywistego ludności, który w województwie śląskim w całym badanym okresie osiąga wartości ujemne (-0,36 w roku 2002 i 2006, -0,35 w 2003, -0,32 w latach 2005 i 2007 oraz -0,30 w roku 2005). Należy przy tym zauważyć, że współczynnik ten w skali całego kraju w latach 2002–2007 osiągał nieznacznie dodatnią, oscylującą wo-

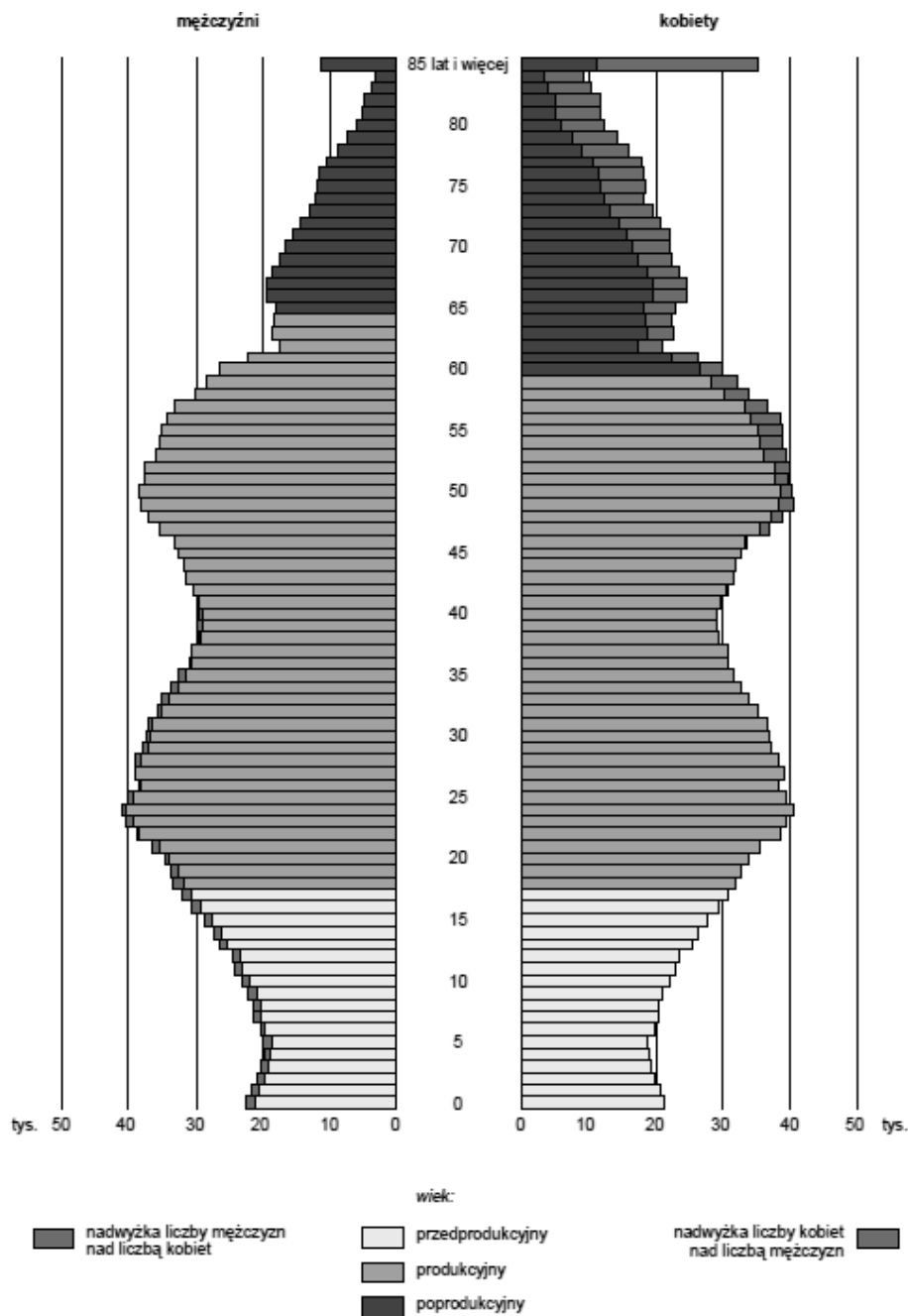
kół 0,2. Ujemny przyrost rzeczywisty w przypadku województwa śląskiego ma swoją przyczynę w ujemnym przyroście naturalnym, jak również w ujemnym saldzie migracji, o czym mowa była wcześniej.

Przy stale zmniejszającej się liczbie ludności, zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim (por. tabela 1), współczynnik feminizacji II rodzaju (liczba kobiet przypadająca na liczbę mężczyzn w danej populacji) jest niezmienny i jednakowy w obydwu badanych populacjach – wynosi 107, co oznacza, że na 100 mężczyzn przypada 107 kobiet. Oczywistą tendencją jest to, że wartość tego wskaźnika w każdej badanej populacji rośnie w najstarszych kategoriach wiekowych. W roku 2007 w województwie śląskim w kategorii wiekowej obejmującej osoby w wieku 60–64 lata na 100 mężczyzn przypadało 118 kobiet, zaś w kategorii 65 lat i więcej współczynnik ten osiągnął wartość 158, podczas gdy wśród osób w wieku 0–39 lat współczynnik feminizacji wskazywał na liczebną przewagę mężczyzn (97 kobiet na 100 mężczyzn). Taki stan rzeczy związany jest ze zjawiskiem nadumieralności mężczyzn czterdziestoletnich i starszych, jakie obserwuje się we wszystkich populacjach.

Portretem demograficznym każdej populacji, ukazującym jej potencjał ludzki, a także pozwalającym na oszacowanie jej szans i możliwości w przyszłości jest wykres obrazujący strukturę ludności według płci i wieku. Aktualną strukturę ludności według płci i wieku województwa śląskiego prezentuje wykres 1.

Analiza wykresu skłania do konstatacji, że w przypadku województwa śląskiego mamy do czynienia ze społeczeństwem wchodzącym w etap demograficznej stabilizacji. Taką społeczność charakteryzuje przede wszystkim relatywnie mała liczba urodzeń oraz duża liczba osób dożywających sędziwego wieku. Przyrost naturalny w takiej populacji osiąga bardzo niskie, czasem nawet ujemne wartości.

Na demograficzną starość populacji wskazuje wysoka, stale rosnąca mediana wieku, która w roku 2002 wyniosła 37,4 lat, w 2003 – 37,7 lat, w 2004 – 38 lat, w 2005 – 38,3 lat, a w 2006 już 39,4 lat. Jednak za najbardziej wymierny wskaźnik starości demograficznej uznaje się udział osób w wieku poprodukcyjnym (60 lat i więcej) w ogólnej liczbie ludności. O starości demograficznej świadczy co najmniej dwunastoprocentowa proporcja osób starszych w populacji (Mitręga 1995: 56). Z danych zawartych w tabeli 5 wynika, że próg 12% został przekroczony przez województwo śląskie już na początku badanego okresu. Warto przy tym zauważyć, że lata 2002 i 2003 były jedynymi, w których udział osób starszych w populacji tego regionu był nieznacznie niższy niż w populacji całego kraju – dla Polski wyniósł on odpowiednio 15,1% i 15,2%, a dla województwa śląskiego – 14,8% i 15,1%. W kolejnych latach odsetek ten stale rósł i przekraczał średnią krajową. W 2004 roku udział osób w wieku poprodukcyjnym w populacji województwa śląskiego osiągnął wartość 15,5%, w 2005 – 15,7%, w 2006 – 16,1%, a w 2007 – 16,6%.

Wykres 1. Struktura ludności województwa śląskiego w roku 2007 (stan na 31 XII)

Źródło: GUS

Tabela 5. Struktura ludności Polski i województwa śląskiego według wieku w latach 2002–2007 (w %)

Rok	Wyszczególnienie	Ludność w wieku przedprodukcyjnym	Ludność w wieku produkcyjnym	Ludność w wieku poprodukcyjnym
		0-17 lat	M: 18-64 lata, K: 18-59 lat	M: 65+ lat K: 60+ lat
2002	Polska	22,7	62,2	15,1
	woj. śląskie	21	64,2	14,8
2003	Polska	21,9	62,9	15,2
	woj. śląskie	20,2	64,7	15,1
2004	Polska	21,2	63,5	15,3
	woj. śląskie	19,5	65,1	15,5
2005	Polska	20,6	64	15,4
	woj. śląskie	18,9	65,4	15,7
2006	Polska	20,1	64,2	15,7
	woj. śląskie	18,4	65,5	16,1
2007	Polska	19,6	64,4	16
	woj. śląskie	18	65,6	16,6

Źródło: dane GUS

Na podstawie analizy struktury ludności województwa śląskiego według wieku można stwierdzić, że populacja ta nie rokuje progresji ludnościowej, również ze względu na fakt, że spada w niej udział ludności młodej, w wieku przedprodukcyjnym. O ile w roku 2001 wyniósł on 21%, to kolejne lata przyniosły znaczący spadek tego wskaźnika, w 2007 roku odsetek osób w wieku 0–17 lat wyniósł już tylko 18%. Ponownie należy zwrócić uwagę na fakt, że w skali ogólnopolskiej wskaźniki te kształtowały się nieco korzystniej (22,7% w roku 2002 i 19,6% w roku 2007). Sytuacja w grupie osób w wieku produkcyjnym kształtuje się podobnie jak w przypadku osób w wieku poprodukcyjnym. Udział osób w wieku 18–60(65) lat w populacji województwa śląskiego w roku 2002 wyniósł 64,2%, natomiast w roku 2007 osiągnął poziom 65,6%. Z kolei dane dla Polski wyniosły odpowiednio: 62,2% i 64,4%.

Na niekorzystny rozkład populacji w poszczególnych kategoriach wiekowych wskazują również wartości współczynników obciążeń demograficznych. Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym wynosiła w 2002 roku 32,7, w 2003 – 31,2, w 2004 – 29,9, w 2005 – 28,9, w 2006 – 28,1, a w 2007 – 27,4. Jednocześnie wzrastała liczba osób w wieku poprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym. W roku 2002 osiągnęła wielkość 23,1, w 2003 – 23,4, w 2004 –

23,8, w 2005 – 24,1, w 2006 – 24,6, a na końcu badanego okresu – 25,1. Co-raz mniej korzystnie kształtują się wobec powyższego również relacje między liczbą ludności w wieku nieprodukcyjnym i zasobami ludzkimi w kategorii osób w wieku produkcyjnym. W roku 2002 na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 55,8 osób w wieku nieprodukcyjnym, w 2003 roku wartość tego współczynnika zmalała o 1,2, w 2004 roku o kolejne 0,9, po to, by w roku 2005 osiągnąć wartość 53, w 2006 – 52,7%, a w 2007 roku – 52,5.

Tak zarysowane tendencje wskazują na zaawansowany proces starzenia się populacji województwa śląskiego. Można stwierdzić, że starzenie się społeczeństwa dotyczy całego kraju, jednak pewne odchylenia od przeciętnych ogólnopolskich wartości współczynników, wskazujących na starość demograficzną jednoznacznie każą traktować województwo śląskie jako region, w którym procesy depopulacyjne następują szybciej niż w innych regionach Polski.

Uwarunkowań takiego stanu rzeczy upatruje się w szczególnie zanieczyszczonym środowisku naturalnym województwa śląskiego, jednak równie istotnym, jeśli nie ważniejszym faktem wpływającym na krótsze życie mieszkańców tego regionu jest najwyższe w kraju wieloletnie zagrożenie życia związane z charakterem pracy (Frąckiewicz 2003: 296). Wiąże się to z zatrudnieniem w przemyśle ciężkim – przede wszystkim górnictwie i hutnictwie. Jak twierdzi Lucyna Frąckiewicz, restrukturyzacja przemysłu i związana z nią likwidacja kopalń i hut ograniczyła do pewnego stopnia zagrożenie związane z pracą, jednak nadal są one widoczne. Widmo bezrobocia sprawia bowiem, że warunki pracy mają znaczenie wtórne wobec faktu posiadania lub braku pracy. Frąckiewicz łączy ponadto malejącą liczbę chorób zawodowych i wypadków przy pracy z ich niezgłaszaniem lub ukrywaniem, co można wiązać z obawą przed konsekwencjami ze strony pracodawców. Podkreśla się również słaby stan wiedzy społeczeństwa na temat pielęgnacji zdrowia i zasad zdrowego stylu życia (Frąckiewicz 2003: 296–299).

Tabela 6. Przeciętne dalsze trwanie życia w Polsce i w województwie śląskim (2002–2007)

Wyszczególnienie	Płeć	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Polska	M	70,4	70,5	70,7	70,8	70,9	71,0
	K	78,8	78,9	79,2	79,4	79,6	79,7
woj. śląskie	M	70,1	70,3	70,2	70,5	70,5	70,7
	K	78,1	78	78,4	78,5	78,8	78,8

Źródło: dane GUS

W sposób oczywisty przekłada się to na długość życia mieszkańców województwa śląskiego. Analiza przeciętnego dalszego trwania życia pokazuje,

że przeciętny mieszkaniec województwa śląskiego żyje nieco krócej niż statystyczny Polak (por. tabela 6). W roku 2002 różnica ta wyniosła w przypadku kobiet 0,9 roku, a w przypadku mężczyzn 0,3 roku i wynosiła odpowiednio dla Polski 78,8 lat i 70,4 lat, dla województwa śląskiego – 78,1 i 70,1 lat. Tendencje do wydłużania życia są widoczne na obu badanych obszarach. Pod koniec badanego okresu przeciętne dalsze trwanie życia Polek wynosiło już 79,7 lat, Polaków – 71 lat, w przypadku populacji województwa śląskiego osiągnęło wartości 78,8 lat dla kobiet i 70,7 lat dla mężczyzn.

Prognoza ludnościowa województwa śląskiego

Długookresowa prognoza ludności województwa śląskiego opracowana na lata 2003 – 2030 zakłada, że w całym okresie prognostycznym stan ludności w tym regionie będzie się systematycznie zmniejszał – szacuje się, że zmaleje on o 16,5% (tj. o 779,1 tys. osób) i w roku 2030 osiągnie wartość 3952, 4 tys. Również przyrost rzeczywisty ludności będzie osiągał wartości ujemne z tendencją do wzrostu ubytku.

W kolejnych latach będzie również postępował proces przemieszczania się ludności z miast do wsi. Ocenia się, że liczba ludności miejskiej zmniejszy się o 22,5% (840,2 tys.), podczas gdy przyrost ludności wiejskiej osiągnie poziom 61,1 tys. (wzrost o 6,2%).

Spadek liczby ludności wynikać będzie ze zmian w strukturze wiekowej ludności województwa śląskiego. Obniżenie odsetka osób w wieku przedprodukcyjnym szacuje się na 458,2 tys. osób, tj. o 46,2%, zaś w przypadku osób w wieku produkcyjnym spadek ten osiągnie poziom 25,6% (tj. 776,2 tys.). Z kolei udział osób w wieku poprodukcyjnym wzrośnie o 64,8% (tj. o 455,3 tys.). Wiązą się z tym niekorzystne przemiany w zakresie współczynników obciążeń demograficznych. Szacuje się, że liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym zwiększy się do 75 (w roku 2002 było to 56 osób). Można zatem powiedzieć, że spadek liczby ludności będzie związany z malejącą liczbą urodzeń oraz rosnącą liczbą zgonów.

Wpływ na ubytek ludności będą miały również migracje. Szacuje się, że na przestrzeni okresu prognostycznego, tj. do roku 2030, odpływ ludności z województwa śląskiego osiągnie poziom 362,7 tys., z czego migracje zagraniczne obejmą 289,3 tys. osób.

Województwo śląskie jest niewątpliwie regionem wielkich aspiracji, ale i dużych możliwości. Kapitał społeczny mieszkańców tego obszaru, rozumiany jako pewien „skumulowany zasób kompetencji i umiejętności całych grup społecznych, ich zdolności do podejmowania działań zmierzających do reali-

zacji wyzwań cywilizacyjnych” (Szczepański 2002: 110) jest znaczny. Wydaje się, że społeczność województwa śląskiego posiada ogromny potencjał infrastrukturalny, kulturowy i edukacyjny, które pozytywnie determinują szanse na rozwój tej części kraju. Jednak słabości społecznego „wypośażenia” mieszkańców województwa upatrywać należy w czynnikach demograficznych. Jak pokazano w niniejszym opracowaniu, województwo śląskie musi uporać się z czekającym je spadkiem wielkości populacji, ponieważ to właśnie potencjał ludzki stanowić może podstawę jego sukcesu.

Literatura

- Balicki, Janusz, Ewa Frątczak i Charles B. Nam. 2007. *Przemiany ludnościowe. Fakty – interpretacje – opinie. Mechanizmy przemian ludnościowych. Globalna polityka ludnościowa*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Frąckiewicz, Lucyna. 2003. *Rozwój demograficzny ludności województwa śląskiego*. W: Z. Strzelecki (red.). *Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, s. 283–304.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie śląskim w 2007 r.* 2008. Opracowanie Urzędu Statystycznego w Katowicach. Katowice.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie śląskim w I półroczu 2008 r.* 2008. Opracowanie Urzędu Statystycznego w Katowicach. Katowice.
- Mitrega, Marian. 1995. *Demografia społeczna*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Okólski, Marek. 2005. *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*. Warszawa: Scholar.
- Okólski, Marek. 2007. *Przemiany ludnościowe we współczesnej Polsce w perspektywie minionego stulecia*. W: M. Marody (red.). *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: Scholar, s. 27–66.
- Przemiany demograficzne w województwie śląskim w latach 2000–2006*. 2007. Publikacja Urzędu Statystycznego w Katowicach. Katowice.
- Roczniki statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego z lat 2002–2008.
- Slany, Krystyna. 2006. *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Nomos.
- Swadźba, Urszula. 2008. *Pojęcie wartości a śląski system wartości*. W: U. Swadźba (red.). *Śląski świat wartości. Z badań empirycznych w Rybniku*. Katowice: Gnome, s. 10–26.
- Szczepański, Marek. 2002. *Opel z górniczym pióropuszem. Województwa katowickie i śląskie w procesie przemian*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Zygmunt, Agata. 2008. *System wartości rybniczian*. W: U. Swadźba (red.). *Śląski świat wartości. Z badań empirycznych w Rybniku*. Katowice: Gnome, s. 49–64.

Silesian Voivodeship Demographic Portrait Against Population Processes in Poland – Chances, Dangers, Projections

Summary

This article presents an analysis of the most important demographic phenomena and processes connected with vital statistics and migration which took place in Silesian voivodeship between 2002 and 2007. The analysis are compared to population transformations in Poland. The author describes demographic phenomena in Silesian voivodeship such as: contracting marriages and dissolving marriages, reproduction, fertility and mortality as well as internal and international migration. She also presents population structure by sex and age. The last part of the article contains long-term population projection related to demographic potential of Silesian voivodeship.

Key words: demographic capital, vital statistics, migration, population structures, population projection, demographic senility.